

Dana-Luminița Teleoacă

LAT. *LUMINARE*, -ARIA ÎN ROMÂNĂ ȘI ALTE LIMBI ROMANICE

1. Valorizarea lumânării drept *obiect de ritual* apare deja la popoarele păgâne, unde – așa cum arată Zugravu (1997: 252, 381) – aceasta relevă credința în setea nepotolită a morților, precum și lumina necesară pentru a străbate tenebrele. În opinia lui Evseev (1997: 233 sq.), creștinismul ar fi preluat simbolistica lumânării, în calitatea acesteia de obiect de cult, din Antichitatea greacă și romană. Așa cum reiese însă din scrierile vetero- și neotestamentare, lumânările și candelile erau folosite inclusiv în cultul evreilor. La creștini, lumânările Îl închipuie în general pe Mântuitorul Hristos Care este lumina cea adevărată, învățătura Lui luminându-i pe toți: „Și luând cuvântul Iisus iarăși le-a vorbit: Eu sunt lumina lumii, cel ce vine după Mine nu va umbla întru întuneric, ci va avea lumina vieții” (BO, Ioan 8:12). Lumânarea aprinsă în mâna unui creștin exprimă credința acestuia, dar și un îndemn ca să fie „lumină a lumii”¹. În acest context, nu surprinde faptul că, la popoarele creștine (ortodoxe), lumânarea nu lipsește de la niciunul dintre riturile de trecere (naștere, botez, nuntă și înmormântare²), aspect sugestiv, la rândul său, pentru echivalența simbolică între aceste rituri de trecere, fondate pe scenariul mitic al morții și pe cel al renașterii într-o nouă stare: în toate aceste treceri, sufletul omului, simbolizat de o lumânare, nu moare, chiar dacă restul ființei sale este supus transformării radicale (Evseev, *loc. cit.*).

2. Lat. *luminare* „lumină”³ (n.pl. *luminaria*) reprezintă un derivat de la *lumen*, -inis „lumièr” (Ernout-Meillet 2001/1959: 373), acesta fiind consemnat de Mihăescu (1960: 211), cu sensurile „lumânare”, „torță”, la scriitori latini precum Victorin („Duo *luminaria*...”) sau Antonin („Mittuntur intus cum *luminaria*...”). Deși termenul s-a conservat în majoritatea idiomurilor romanice, accepțiile (fundamental laice) diferă de la o arie la alta, așa cum rezultă (și) din informațiile consemnate în REW 5162, sursă în care se disociază între **(a)** *luminare*, -aria „oblon” (> it. dial. *luminal* „fereastră, acoperiș”, sp. *lumbrera* „fereastră la pivniță”, v.port. *lomear*, port. act. *lumieiro*, galic. *lumieira*) și **(b)** *luminare*, -aria „lumină” (> dr. *lumănară*, it., log. *luminare* „constelație”, fr. *lumièr*, prov. *lumeira* „candelabru, sfeșnic”, cat. *llumener* „candelabru”, port. *lumieira* „sfeșnic”).

¹ V. Bertholet (1995: 257), autor care vorbește despre funcțiile multiple ale lumânării în cultul creștin, încă de la începuturi aceasta putând fi și obiectul unei consacări.

² Așa cum îndreptățit arată Lambrior (1976: 184), la români, „dacă se întâmplă să moară cineva fără lumânare, se cheamă că a avut ‘moarte întunecată’”.

³ În TLFi, *luminare* este semnalat cu sensurile „astre” și „qui produit de la lumière”.

3. Includerea rom. *lumânare* în categoria *lexemelor laice utilizate contextual cu accepție religioasă* (v. Teleoacă, *Vocab.*), aceasta în pofida semantismului religios evident al acestui substantiv⁴, reflectă, într-o anumită măsură, modul în care termenul în discuție este tratat în sursele lexicografice ale românei, unde acesta este glosat ca termen laic⁵ (v. *lumânare* „obiect în formă de cilindru subțire, făcut din ceară sau din altă materie grasă solidificată, având la mijloc un fitil de material textil, care, aprins, arde cu flacără, producând lumină”⁶, DEX 2009). În realitate însă, în epoca modernă/actuală, utilitatea acestui obiect în zona profană a existenței umane este din ce în ce mai restrânsă⁷. În schimb, în granițele câmpului ontologic religios, lumânarea reprezintă/continuă să reprezinte unul dintre obiectele liturgice esențiale, care se aprinde atât pentru cei vii, cât și pentru cei morți, aceasta fiind folosită în aproape toate sfintele slujbe. În manualele catihetice (ortodoxe), se insistă, de altfel, asupra simbolisticii extrem de bogate cu care se asociază acest termen. De pildă, *lumânarea de la botez* (ținută aprinsă pe tot parcursul Tainei Botezului) este văzută drept simbol al primirii harului Sfântului Duh, dar și ca semn al purității pruncului. În aceeași ordine de idei, lumânările aprinse la icoane exprimă recunoștința pentru rolul de mijlocitori al sfinților înaintea lui Dumnezeu, în timp ce luminile purtate înaintea Sfintei Evanghelii simbolizează însăși lumina spirituală adusă de Mântuitorul Iisus Hristos prin Sfânta Evanghelie ș.a.m.d. (v. CO: 157 sqq. și *passim*). De altfel, *lumânare* [+religios] cunoaște o recurență remarcabilă și în alte tipuri de scrieri bisericești, de pildă, în textele liturgice, unde am consemnat numeroase contexte semnificative pentru funcția liturgică/cultică a lumânării (aprinse):

- (1) „... apoi ocolesc Sfânta Masă pe partea dreaptă, preotul mergând după diacon și ies pe ușa dinspre miazănoapte; înaintea diaconului, merge paraclisierul ținând în mâini *un sfeșnic cu lumânare aprinsă*” (L 2012: 140); „După ultima paremie, preotul, *luând lumânarea și cădelnița* și stând în fața Sfintei Mese, cântă, cădind, de trei ori, înaintea Sfintei Mese [...]” (*ibid.*, 301) ș.a.

Semantismul religios este certificat și printr-o serie de **proverbe** (unele dintre acestea, actuale încă), în astfel de cazuri *lumânare* fiind, de regulă, coocurent cu

⁴ *Lumânare* desemnează un concept religios/creștin important, definibil din unghiul valorificării lumânării ca obiect de cult, i.e. liturgic. În context roman, unele similitudini semantice cu româna sunt relevate de formele din provensală, portugheză și chiar catalană, unde apare sensul „sfeșnic, candelabru” (v. și *infra*, rom. reg. *sfeșnic cu lumânări*).

⁵ Printre excepții ar putea fi citat MDA₂ 2010 [I], dicționar în care este menționat sensul „candelă” pentru forma *lumenare* (v. *candelă* „lampă mică cu ulei, care se pune la icoane sau la morminte (s.n.) sau care servea, în trecut, la iluminat (s.n.)”).

⁶ În contextul formulării unor astfel de definiții, nu apar precizări legate de utilizarea lumânării (și) ca obiect liturgic.

⁷ A se vedea, prin opoziție, perioada de dinaintea apariției electricității, când lumânările constituiau o modalitate esențială de iluminare, mai ales în estul Europei.

lexeme religioase, precum: *biserică*, *drac*, *colaci*, *comândare*, *sfânt*, *tămâie*, *Paști*, *cununie* ș.a.; cităm spre exemplificare microcontextele:

- (2) A găsit **lumânarea** în biserică (Zanne, VI, 489); D-aci înainte, ciobul și **lumânarea**⁸ (ibid., 512); Fată mare-n comândare,/ Nici colaci, nici **lumânare** (ibid., 525); E bine a da și dracului o **lumânare** (ibid., 567); Umblă ca o **lumânare** de Paști (Zanne, VII, 67); Cine va să se roage sfântului duce **lumânare** și tămâie (ibid., 165); Nu e sfânt să nu vrea a avea și el **lumânarea** lui (ibid., 166) ș.a.

Semnalăm în același sens și numeroase ocurențe în dictioane superstițioase, unde *lumânare* se utilizează uneori alternativ cu *lumină* (arh., pop.) „lumânare”⁹:

- (3) Când **lumânarea** se stinge deodată, fugi din acea casă, că dracul a stins lumânarea! (Zanne, IX, 327); De ai vreo **lumânare** aprinsă în mână, să nu lași să ți-o stingă cineva, că e rău de moarte! (ibid.); Când, după cununie, se arde toată **lumina**/**lumânarea**, îi semn că omul cununat nu va trăi mult (ibid., 372) ș.a.

Apartenența la aria religioasă a subst. *lumânare* este susținută inclusiv prin unele derivate și perifraze/expresii, cum sunt *lumânărar* „loc unde se aprind lumânările într-o biserică”¹⁰ și *lumânărică*¹¹, respectiv *a ține* (cuiva) *lumânarea* „a veghea pe cineva în momentul morții (ținându-i lumânarea aprinsă)” (DEX 2009; v. și Scriban 1939, DEX 1998 sau MDA₂ 2010 [I]) și *a fi cu lumânarea în mână* (pop.) „a se afla în pragul morții” (MDA₂ 2010 [I]).

4. Semnificația exclusiv concretă (materială) a dr. *lumânare*¹², și anume „lumină de ceară”¹³, cu care termenul a fost consemnat într-o serie de texte din sec. al XVI-lea¹⁴,

⁸ V. și, *infra*, varianta frastică în care este ocurent dimin. *lumânărică*.

⁹ V. și unele utilizări similare în textul biblic: „Și oamenii n’aprinde lumina ca s-o pună sub obroc, ci o pun în sfeșnic și luminează tuturor celor din casă” (BI, Mat. 5:15; cf. și BP).

¹⁰ Termen consemnat în dicționarele limbii române exclusiv ca nume de agent, cu sensul „fabricant, negustor sau vânzător de lumânări” (DEX 2009), ceea ce nu reflectă decât parțial semantismul acestui termen, având în vedere contexte ca: „Episcopul vicar patriarhal s-a aflat duminică la capela de la MApN pentru a oficia sfințirea clopotului, clopotniței și a lumânărarului de curând edificate” (<https://s9.ro/2i4l>); „Pentru accesul la lumânărar, se va evita aglomerarea de persoane, prin păstrarea distanței fizice de 2 m” (<https://s9.ro/2i4m>) ș.a.

¹¹ Diminutiv consemnat de noi (și) în unele enunțuri paremiologice (v., de ex., *D-aci înainte ciobul și lumânărică/ Și drumul la biserică*, Zanne, VI, 512).

¹² Semantismul concret se verifică și în cazul formelor corespunzătoare de la sud de Dunăre, și anume ar. *luminare* „cierge” (v. DDA 1974: 752, unde este menționată și structura *luminarea i țeara al Dumnidză’u* „făclia sau lumânarea Domnului”) și mgl. *luminare* „un fel de lampă; ceară” (Papahagi 1902: 224), „lume, glob” (REW, loc. cit.).

¹³ Conceptul este exprimat regional prin termeni (/sintagme) ca: *lumină, feștilă* („... dacă e făcută în casă din ceară de albine”), *privighetoare* „lumânare pentru mort”, *făclie* sau *feșnic cu lumânări* (v. ALRR Munt.-Dobr. II, h. 212).

¹⁴ V., de ex., *Codicele Voronețean, Psaltirea Scheiană, Pravila ritorului Lucaci, Psaltirea, Tetraevangelul și Cazania lui Coresi* (Dimitrescu 1973: 180 sq.; v. și TDRG 1988 [II]: 545).

a fost explicată de unii lingviști (v. Ivănescu 1980: 247) în condițiile *rusticizării vieții*, fenomen cu implicații profunde asupra unei categorii mai largi de cuvinte prezentând un sens concret și un altul abstract, dintre care a fost păstrat numai primul. Nu toți specialiștii în domeniu împărtășesc acest punct de vedere. De pildă, în CDER 4941, primul sens cu care apare subst. *lumânare* este... „lumină”¹⁵, ceea ce înseamnă că acest termen va fi putut circula inițial (inclusiv) cu accepția abstractă a etimonului latin. Cel mai probabil însă, la Ciorănescu este vorba despre o... confuzie, *lumină* reprezentând, în registrul popular al limbii, unul dintre termenii echivalenți pentru *lumânare*, iar nu una dintre accepțiile acestuia. Rămâne, așadar, relevantă opțiunea românei în favoarea semnificației concrete, preferată în detrimentul celei abstracte, pentru care au optat unele dintre limbile romanice occidentale, de pildă, franceza, în cazul căreia sensul concret (i.e. „lumânare”) al subst. *lumière* este consemnat în dicționare exclusiv la nivel sintagmatic și doar pentru faze arhaice de evoluție a limbii (v. *lumière de cire* „bougie”, accepție atestată în primul sfert al sec. al XIII-lea: *Florence de Rome*, 3057 ds T.-L., *apud* TLFi)¹⁶. În limbile romanice occidentale moderne, conceptul religios în discuție (‘lumânare ca obiect liturgic’) este lexicalizat prin apelul la alți termeni, reprezentând, de pildă, descendenți ai lat. *candela*¹⁷ (v., de ex., fr. *chandelle* sau sp. *candela*) sau derivate de la unele nume proprii, cum sunt fr. *bougie* și sp. *bujía*¹⁸. Și în franceză, și în spaniolă însă, în contexte circumscrise religios, sunt selectate îndeosebi reflexele moștenite ale lat. *cereus* (v. lat. cls. *cereus*¹⁹ „bougie”), și anume fr. *cierge*²⁰ și sp. *cirio*, pentru care dicționarele (enciclopedice) menționează explicit utilizarea în sintagme specifice, precum [fr.] *cierge pontifical* „cierge que l’on fait brûler sur l’autel pendant la messe pontificale” și *cierge pascal* „grand cierge, orné d’une croix souvent de couleur rouge, béni et allumé au début de la célébration solennelle de la vigile pascale, la nuit de Pâques” (TLFi), respectiv [sp.] *cirio pascual* „cirio grueso que se bendice en la vigilia pascual y arde en los oficios litúrgicos más solemnes que se celebran entre el Domingo de

¹⁵ Și în MDA₂ 2010 [I] este indicată o accepție similară, și anume [*lumânare*] „lumină produsă de lumânare”, însă aceasta trebuie să reprezinte o dezvoltare metonimică/sinecdotică ulterioară, iar nu un eventual sens moștenit.

¹⁶ V., în același sens, și accepția „flambeau, lampe” (1260, E. BOILEAU, *Métiers*, 164 ds R.-L., *apud* TLFi).

¹⁷ Regăsibil, în calitate de împrumut, și în albaneză, limbă pentru care Vătășescu (1997: 514) menționează inclusiv lat. *lucerna*.

¹⁸ În TLFi, fr. *bougie* este explicat ca fiind derivat de la ar. *Bugaya*, numele unui oraș din Algeria de unde această ceară a fost importată. Așa cum se arată în aceeași sursă, termenul a fost explicat și ca împrumut din sp. *bujía*, însă – considerând primele atestări ale heteronimelor în discuție – mult mai plauzibil este ca forma din franceză să stea la baza sp. *bujía*, precum și a it. *bugia*. O soluție etimologică distinctă este propusă în DRAE, unde sp. *bujía* este explicat, la rândul său, ca derivat de la numele propriu *Bujía*, „ciudad de Argelia”.

¹⁹ Formă (de masculin) rezultată prin substantivizarea adjectivului *cereus* „de cire”, derivat de la *cera* (*cire**) (v. TLFi).

²⁰ Substantivul *cierge* – ce relevă o dezvoltare neregulată (v., în același sens, subst. *vierge*) – a rămas în contact constant cu latina liturgică (*ibid*).

Resurrección y el de Pentecostés, en el rito del bautismo y en las exequias” (DRAE 2024/2014)²¹.

5. Deși termen cu arie largă de difuzare în Romania, lat. *luminare* relevă sub aspect semantic o slabă coeziune în context romanic. În acest sens, atenția noastră a fost reținută în special de păstrarea lat. *luminare* în română exclusiv cu accepția concretă „bougie”, accepție redată în alte limbi romanice prin apelul la alți termeni moșteniți, de pildă, *candela* și *cereus*. Aspectul a fost înțeles de noi, în conformitate de altfel cu punctul de vedere exprimat și de alți autori, în relație cu rusticizarea vieții în aria carpato-danubiano-pontică.

Semantismul rom. *lumânare* a fost tratat în studiul de față și dintr-un alt unghi, mai exact prin considerarea raportului dintre dimensiunile profană și religioasă implicate conceptual de acesta. În această ordine de idei, am remarcat modul inadecvat în care este tratat rom. *lumânare* în marea majoritate a dicționarelor limbii române, și anume ca termen strict circumscris vocabularului laic. În realitate însă, așa cum am arătat, în epoca modernă, utilitatea, în zona profană a existenței umane, a obiectului desemnat prin subst. *lumânare* se adevărește a fi din ce în ce mai limitată, același referent/termen deținând în schimb, în interiorul câmpului ontologic și discursiv religios, un loc privilegiat. Exemplele consemnate în unele dintre scrierile bisericești actuale (v. catehismul și liturghierul), precum și o serie de enunțuri paremiologice au furnizat argumente în favoarea semantismului religios al subst. *lumânare*, semantism susținut inclusiv prin unele derivate și perifraze cu circulație la nivelul limbii comune/populare.

BIBLIOGRAFIE

Surse

- ALRR Munt.-Dobr. II = *Atlasul lingvistic român pe regiuni, Muntenia și Dobrogea*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1996.
- Bertholet 1995 = Bertholet, Alfred, *Dicționarul Religiilor*, Iași, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”.
- BI = *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, Ierusalim, Societatea Biblică, 1980.
- BO = *Biblia sau Sfânta Scriptură* (tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul B.O.R., cu aprobarea Sf. Sinod), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., 1988.
- BP = *Biblia sau Sfânta Scriptură. Vechiul și Noul Testament*, Dillensburg. Germania, Gute Botschaft Verlag (GBV), 1990.
- CDER = Ciorănescu, Al., *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2007.

²¹ Și unele dintre celelalte substantive menționate apar însă în sintagme similare (v. în special fr. *chandelle pascale* și *bougie pascale*).

- CO = *Catehism ortodox*. Disponibil online: <https://www.osmth.ro/documente/crestin/catehismortodox.pdf>. Accesat: septembrie 2025.
- DDA 1974 = Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, Editura Academiei Române (ediția a II-a augmentată; ed. I: 1963).
- DEX 1998 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Univers Enciclopedic.
- DEX 2009 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- DRAE 2024/2014 = *Diccionario de la Real Academia Española*, la 23.ª edición, 2014 (edición del Tricentenario, actualización 2024). Disponibil online: <https://dle.rae.es/>. Accesat: octombrie 2025.
- Ernout-Meillet 2001/1959 = Ernout, Alfred, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.
- Evseev 1997 = Evseev, Ivan, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Editura Amarcord.
- L 2012 = *Liturghier*, Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.
- MDA₂ 2010 [I] = *Mic dicționar academic*, vol. I, București, Editura Univers Enciclopedic.
- REW = Meyer-Lübke, Wilhelm, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, C. Winter, 1972.
- Scriban 1939 = Scriban, August, *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme)*, Iași, Editura „Presa Bună”.
- TDRG 1988 [II] = Tiktin, H., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Band II (D–O), Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- TLFi = *Trésor de la langue française informatisé*, Analyse et traitement informatique de la langue française – Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales [CNRTL] – Université Nancy, CNRS Éditions. Disponibil online: atilf.atilf.fr/tlf.htm. Accesat: august 2025.
- Zanne = Zanne, Iuliu A., *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia (Cu un Glosar româno-francez)*, vol. I–X, București, Editura Librăriei Socecu & Comp., 1895–1903.

Lucrări de referință

- Dimitrescu 1973 = Dimitrescu, Florica, *Contribuții la istoria limbii române vechi (Indice lexical paralel, sec. al XVI-lea)*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Ivănescu 1980 = Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Lambrior 1976 = Lambrior, Al., *Studii de lingvistică și folcloristică*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Nuță, Iași, Junimea.
- Mihăescu 1960 = Mihăescu, Haralambie, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, Editura Academiei Române.
- Papahagi 1902 = Papahagi, Pericle, *Meglenoromânii* (Studiu etnografico-filologic), București, Analele Academiei Române, Memoriile Secției Literare.
- Teleoacă, *Vocab.* = Teleoacă, Dana-Luminița, *Vocabularul religios românesc moștenit: paralelisme vs divergențe în context romanic* (lucrare în manuscris, 481 p.).
- Vătășescu 1997 = Vătășescu, Cătălina, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București, Ministerul Educației, Institutul Român de Thracologie, Bibliotheca Thracologica, XIX.
- Zugravu 1997 = Zugravu, Nelu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, Institutul Român de Thracologie.

Lat. *LUMINARE*, -*ARIA* EN ROUMAIN ET DANS D'AUTRES LANGUES ROMANES

(Résumé)

Bien qu'il ait une aire large de diffusion en Románia, le latin *luminare* relève d'une faible cohésion sémantique dans l'espace de la romanité. En ce sens, notre attention a été particulièrement retenue par la conservation de *luminare* en roumain exclusivement avec la signification concrète de « bougie (chandelle, cierge) », un sens rendu dans d'autres langues romanes à travers d'autres termes hérités, par exemple, *candela* et *cereus*. Nous avons compris cet aspect, en conformité d'ailleurs avec le point de vue exprimé aussi par d'autres auteurs, en relation avec la ruralité accentuée de la vie dans la région carpatho-danubienne-pontique. La sémantique du roumain *lumânare* a également été abordée sous un autre angle, plus précisément en considérant le rapport entre les dimensions profane et religieuse conceptuellement impliquées par celui-ci. Dans ce contexte, nous avons remarqué la manière inadéquate dont le roumain *lumânare* est traité dans la grande majorité des dictionnaires, à savoir en tant que terme appartenant strictement au vocabulaire profane.

Cuvinte-cheie: arie largă de difuzare, concret vs abstract, rusticizarea vieții, religios vs laic, literatură bisericească actuală, paremiologie.

Mots-clés : aire large de diffusion, concret vs abstrait, ruralité de la vie, religieux vs séculier, littérature ecclésiastique actuelle, parémiologie.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
al Academiei Române, Calea 13 Septembrie, nr. 13
danielateleoaca@gmail.com